

Conferència “ Els valors, els tenim o ens tenen ?” de Joan Manuel del Pozo en la sessió del 4 de maig de 2011 de formació dels representants municipals als consells escolars.

Bona tarda a tothom,

Gràcies, Montserrat, per la presentació. I també, com que suposo que és l'última ocasió que tinc per dir-t'ho en públic, gràcies especialment pel teu servei a la ciutat en l'àmbit de l'educació, amb un estil, unes formes, uns continguts i unes accions que a mi m'han semblat dignes de molt reconeixement. Lamento molt que no continuïs i espero que la persona que agafi la torxa continuï la teva tasca en una línia semblant, però és just dir-te que el teu servei a la ciutat m'ha semblat de primera qualitat.

I gràcies també a totes les persones que avui escoltareu uns minuts de reflexió i que ho fareu des d'una perspectiva que per a mi té molt d'interès. Perquè, com sempre li dic a la Montse Ballarín, la comparació entre ciutats és odiosa, sobretot des de la perspectiva d'una ciutat petita. A vegades les comparacions són afortunades, però quan m'explica les magnituds quantitatives, però també qualitatives, de les escoles i del servei educatiu de Barcelona, la veritat és que les magnituds de Girona queden com empèditades.

I ara us explicaré una curiositat que us afecta molt directament. Penseu, per exemple, com es fa la representació municipal en els consells dels centres escolars de Girona. La fan tots els regidors, i van a totes les escoles. Això és impossible fer-ho aquí a Barcelona, i aquí és on el vostre paper adquireix un relleu interessant. Perquè és veritat que si la dimensió de l'espai, del municipi, és el d'una ciutat petita o mitjana, com és el cas de Girona, pots arribar a fer aquesta participació amb representants electes. És cert que moltes ciutats petites no ho fan, però podrien fer-ho. El que és clar és que en una ciutat de la dimensió de Barcelona, aquest paper l'han de fer algunes persones que desenvolupin una funció de representació pública en el municipi, encara que no siguin electes. I aquest és el vostre cas, la qual cosa dóna un valor afegit a la vostra funció com a persones que treballem en els diferents serveis municipals. I aquest valor afegit és que acumuleu una motxilla d'especial qualitat, consistent en el fet que representeu a la ciutat en aquells punts que anomenem escoles, instituts i escoles bressol, que són tan delicats i tan importants. I és en aquests punts que féu un paper que és d'importància per al sistema educatiu, com estic segur que la totalitat de vosaltres haureu pogut percebre. I certament s'han d'evitar segons quins vicis, com ara una cosa que ens passava a Girona, que era que quan els membres del consell de representació escolar veien un regidor, immediatament li feien la llista de les deficiències del barri. Clar, no ho podies pas rebutjar, però el cert és que anaves a aquell consell a fer una altra funció, que era ajudar a que aquella escola definís el seu projecte educatiu, sabés com volia ser, i veure com la ciutat hi podia ajudar. Els objectius eren, doncs, estrictament educatius.

Així que us asseguro que jo sé com és de delicat i d'interessant fer aquesta funció, i és en aquest sentit que encara valoro més la presentació d'avui, en tant que és davant de persones que aporten valor educatiu. Jo a vosaltres us reconec aquest valor i l'agraeixo, perquè estic segur que féu una funció que és meritòria per a les respectives escoles i, a través d'aquestes, per al conjunt del servei educatiu i de la ciutat de Barcelona.

Els valors, els tenim o ens tenen?

La proposta que vaig fer quan em van demanar de fer aquesta intervenció té un títol en forma de pregunta, cosa que no sol ser habitual en aquesta mena de conferències. I el títol és: “Els valors, els tenim o ens tenen?”

Bé, la veritat és que la pregunta pretén provocar la curiositat. Perquè probablement algú pensa que, per definició, els valors els tenim, perquè ens constitueixen. Però algú pot pensar que els valors ens tenen, perquè resulta que des de petits anem rebent “paquets” de valors que es van incorporant a la nostra manera de ser i al nostre creixement i acaben governant la nostra vida sense que nosaltres n’acabem de tenir el seu govern.

Tinc una resposta definitiva per a aquesta pregunta? Bé, jo diria que al final quedarà clar que les dues respostes són bones si s’entenen de la següent manera -i ara ja anticipo la resposta -: en principi els valors ens tenen i un objectiu de la vida humana és que nosaltres els acabem tenint. Per dir-ho així, nosaltres naixem –òbviament, d’una manera molt precària, molt simple, molt senzilla– en un sistema de relacions humanes que ja té uns valors constituïts. Podríem trobar per a la paraula “valors” diversos sinònims, com per exemple tradicions, normes, regles, usos, costums, exigències d’un tipus o d’un altre, condicions que ja existeixen en l’ambient i que primerament els pares i després l’entorn veïnal i l’escola te’ls van transmetent. I els vas incorporant. I és cert que d’una primera etapa de la vida els valors *et tenen*, perquè per dir-ho d’alguna manera *te’ls han posat a dins*.

Ara bé: és l’objectiu de la vida viure sempre amb els valors que t’han donat? Això seria tant com demanar que la humanitat no evolucionés i que les persones fossin submises a una tradició de caràcter familiar, o de caràcter nacional, tancada en si mateixa. El que és normal és que al llarg dels anys les persones ens anem reconstruint, construint sobre nosaltres mateixes, de manera que els valors que ens han vingut donats, que fins i tot ens han dominat, els podem fins i tot refer. I eventualment canviar, i fins i tot, en alguns casos, substituir radicalment. De manera que al final nosaltres acabem sent responsables dels valors de la nostra pròpia vida a partir d’uns valors que *ens tenien*.

Desfem ja d’entrada, per tant, la incògnita de la pregunta. Els valors de vegades *els tenim* i de vegades *ens tenen*, perquè hi ha diverses situacions al llarg de la vida. Comencem que ens tenen més que no pas els tenim. I si la vida humana, individual, és bona, si està ben construïda, si està ben feta, és probable que la persona acabi tenint uns valors més que estant posseïda per uns valors. Encara que segurament sempre hi haurà algun valor que li quedi que no haurà acabat de posseir sinó que l’haurà posseït. És a dir, un valor que té *posat* i no ha revisat.

Tot això troba la seva base en una idea *orteguiana* –d’Ortega y Gasset– dels valors. Com tots, Ortega tenia els seus límits i defectes, però tenia idees lluminoses. I una d’aquestes idees lluminoses va ser la següent: la manera com els humans ens enfrontem a la realitat és una manera principalment cognoscitiva; hi ha també aspectes biològics i d’altra mena, però sobretot les persones intentem governar la nostra vida des del nostre cap. I en aquest govern de la nostra vida des de la nostra capacitat de coneixement utilitzem fonamentalment dues eines: les idees i les creences. I deia Ortega molt finament que “tenim idees” i les creences “ens tenen”. I jo aprofito aquesta reflexió per aplicar-la als valors.

Valors -idees i valors -creences

Podríem dir que a la vida hi ha dos tipus de valors. D'una banda, tenim "valors -idees" que hem elaborat a partir de la nostra pròpia reflexió, de manera activa i responsable, i que passen a ser les nostres directrius vitals; i de l'altra, en canvi, tenim "valors -creences", i no em refereixo a les creences religioses, que només són una part de les nostres creences –i no parlo en sentit laïcista -. Simplement parlo de "valors -creences" com a actituds que no han estat reflexionades i que tenim interioritzades perquè vénen del corrent de la història a través, principalment, de la família i de l'educació.

Aquest és el plantejament de la intervenció d'avui. I jo ara volia fer una reflexió sobre la manera com hem d'enfocar educativament l'existència de les persones per aconseguir que facin el procés que duu, al llarg de la vida, a tenir més idees que creences. I això vol dir "tenir valors" més que no pas "ser tingut per valors". Aleshores, hi ha una primera noció que jo voldria aportar, un lema molt ben expressat pel gran pensador de la modernitat, Immanuel Kant, que la Il·lustració havia recuperat d'Horaci. És la noció, en el llatí original, del "*sapere aude*", que vol dir "atreveix-te a saber".

Per tant, la primera idea és la següent: "atreveix-te a tenir idees". És a dir, sàpigues que en les teves "unitats mentals" d'interpretació del món, n'hi ha unes que, com a creences o prejudicis, et tenen a tu posseït, perquè tu no els has analitzat ni elaborat, i en canvi tu tens capacitat per tenir idees pròpies. Per tant, llanço aquí una primera invitació al coneixement: atreveix-te a tenir idees. És possible passar d'un estadi de coneixement passiu (creences, prejudicis, valors "posseïdors", valors dominants), a un estadi de coneixement actiu, que són les idees i que són els valors que tu arribes a elaborar. I que et permeten, i aquesta és una segona idea *kantiana* interessant, perquè és un ideal de la Il·lustració, fer-te un individu autolegisador, un individu que és capaç de donar-se lleis a si mateix. Això no vol dir que aquest individu no obeeixi les lleis dels altres. Kant no era precisament un revolucionari, sinó que era un home d'ordre. Tampoc no estem parlant ara de la legislació general, sinó d'una legislació per a la vida pròpia, i el que diu Kant és que has de ser *autolegisador*, has de tenir la capacitat de construir-te les normes de la teva pròpia vida.

Òbviament aquesta noció ve després de la idea anterior. És a dir, quan tu ets capaç de construir-te unes idees pròpies, acabaràs assolint el que podríem anomenar un estadi superior de les idees pròpies, que són les normes pròpies de conducta. Gràcies a les idees pròpies sobre la vida, podràs finalment elaborar-te unes normes pròpies.

L'educació per a la llibertat

És des d'aquest punt de vista que l'educació té un objectiu profund, molt seriós, que és l'educació per a la llibertat. És a dir, hi ha un valor central a la vida, que és el de la llibertat, que actua com un tronc central del qual deriven tots els altres valors. Perquè el que és segur és que els individus no podem arribar a ser autolegisadors si no és en un règim de llibertat. Perquè se suposa que si tu t'autolegisles, ho fas en llibertat, perquè si no és així, vol dir que ja no ets tu que et dones aquesta llei. Per tant, una altra idea fonamental és la de l'educació en llibertat. I

és que per educar-te *per a* la llibertat, t'has d'educar *en* llibertat, i aquest és un dels secrets de l'educació. Un secret per al qual els sistemes educatius no tenen preparada una resposta, perquè no és gens fàcil trobar-la. Educar en llibertat no és fàcil. L'educació, com a sistema social organitzat, necessita unes regles, uns principis, unes normes, que vénen fixades per les corresponents lleis, pels curricula oficials i les pràctiques professionals docents, pels representants municipals en els Consells escolars, per tota una textura determinada.

I aleshores, com s'eduquen els nens i les nenes per a la llibertat? La resposta és que s'han d'educar en llibertat. No és possible educar per a la llibertat si no és en llibertat. I si em permeteu, com diu una expressió castellana molt coneguda, "*el movimiento se demuestra*" (*y se aprende*) "*andando*". I tu no pots fer que una persona acabi caminant si no és permetent-li que comenci a caminar i també que caigui mentre comença a caminar. Per tant, li has de permetre equivocar-se. I l'ús de la llibertat és un ús que comporta certs riscos en aquesta projecció de la persona cap a la seva pròpia llibertat. La llibertat, així, és necessària per poder ser autolegislador, per construir uns valors propis. I si no hi ha llibertat no hi ha construcció dels propis valors. I de vegades, com diria el propi Kant, les persones són com aquell ocell que mentre volava pensava: "Llàstima que hi hagi aire, perquè l'aire m'ofereix resistència i podria volar més de pressa.". I és clar, el colom no sabia que si podia volar era justament per l'aire. Era just contra la resistència de l'aire que el colom podia fer el moviment d'ales que li permetia avançar.

Què vol dir això? Que la construcció de la llibertat, com el vol del colom en l'aire, s'ha de fer contra resistències a la pròpia llibertat. Les resistències sobretot són les normes existents que sovint s'imposen de manera dura i autoritària i també els errors que l'ús de la llibertat comporta. La perspectiva ha de ser doncs que educar per a la llibertat en llibertat comporta un grau de risc. I el dubte és: el sistema està preparat per a això? La clau és que el sistema educatiu està poc preparat per a això. En aquest sentit, diríem que la principal via d'educació en llibertat per a la llibertat és la via familiar i social, perquè a l'escola —a no ser que es parli d'una escola llibertària, tipus Summerhill— l'educació per a la llibertat en llibertat és restringida.

Però bé, a nosaltres no ens toca analitzar ara si el sistema podria o no podria aguantar això. El que sí ens toca és fer una reflexió de principis que us pugui ser útil personalment i eventualment també per a algun moment de discussió en l'àmbit dels consells escolars. Bé, com deia abans, la llibertat és font de valor: sense llibertat no hi hauria valors propis d'individus autolegisladors; sense llibertat no podríem tenir valors propis, i aquesta era la pregunta inicial. La llibertat és la condició per tenir valors propis. Ara bé, els valors, fins i tot els no propis, almenys temporalment, són aliment i contingut de la llibertat. És a dir, la llibertat no pot consistir exclusivament a volar sense rumb, per recuperar la imatge kantiana del colom. Està molt bé poder volar, la imatge de llibertat, però també està molt bé saber cap a on vols volar, saber on dirigiràs el teu vol, i per aconseguir quins objectius. I per això, la construcció educativa de la persona, que s'ha de fer pensant en la llibertat i a partir de la llibertat, ha de ser feta en dialèctica amb els valors de l'existència.

Els béns de la vida

I aquí és on sorgeix un tema d'una centralitat absoluta: els valors, què són i quins són? Perquè ja n'hem parlat una mica i encara no ens hi havíem aturat. Bé, els valors no són més que els béns de la vida; és a dir, aquells elements, formals o materials, de procediment o de contingut, de diversos registres i estils, que fan bona la vida humana. Igualment diem que contravalors, o valors negatius, són aquells elements que fan dolenta la vida humana. I aquí hi ha una discussió molt de fons, que és descobrir què en sabem de la "bondat de la vida", i de la "dolenteria de la vida", si en sabem alguna cosa. El que sí podem dir és que no hi ha una unitat en el pensament filosòfic, en el pensament humà, sobre un estil únic i perfecte de vida bona ni sobre un estil únic i perfecte –en el sentit negatiu– de vida dolenta. Però aquí hem d'apel·lar al que podríem anomenar "consens" sobre un cert solatge, o pòsit històric, d'acord sobre factors que fan bona la vida humana i sobre factors que la fan dolenta. Per exemple, podem dir que un factor que fa bona la vida humana és la pau i el diàleg, i crec que obtindríem un elevat consens, i en canvi un factor que fa dolenta la vida humana és la violència, l'agressivitat, el tancament envers els altres. Pot haver-hi algú que defensi l'agressivitat? Sens dubte hi és. Però bé, aquí hem de recórrer a aquest cert solatge, a aquest consens aproximadament general, per no dir universal o absolut, per definir quins són aquests valors.

En canvi sí sembla que hi podria haver un acord més ampli, no pas en un valor de contingut – com podria ser la pau– sinó en un element de procediment, en tot això que estem dient. I estem parlant, fixeu-vos bé, de la necessitat d'arribar a tenir valors propis a través de la llibertat, que és un valor radical, en diàleg amb la pràctica de valors continguts i concrets, i no en un entorn de llibertat sense control i sense cap orientació, que pot acabar sent destructiva. Doncs bé: diria que hi ha un factor de procediment que suscita un cert consens universal. Un valor segons el qual la llibertat necessita el coneixement, perquè certament si una persona no coneix les opcions respecte a les quals exercir la llibertat, realment no pot exercir-la, perquè la llibertat és poder escollir entre opcions que has conegut prèviament. Per tant, el coneixement és condició *sine qua non* de la llibertat, condició principal del seu exercici.

El pensament crític

Quina forma de coneixement, quin tipus de coneixement? I aquí ve una proposta que crec que reuniria un consens bastant universal, i és la proposta del pensament crític. És a dir, de la formació de les persones en una manera d'actuar mentalment que té unes característiques que en l'època en què estem són, precisament, d'una importància cabdal. Estem en una etapa de sobreabundància d'informació. D'informació, avui, més aviat ens en sobra: és repetitiva, està desordenada, t'arriba per fonts molt diverses... d'informació no ens en falta, més aviat ens en sobra. Amb això no estic menyspreant-la, ben al contrari; el que estic dient és que jo voldria tenir la informació justa, és a dir, no menys però tampoc més del compte.

Doncs bé, el pensament crític diu que la informació es bona, però és molt millor el criteri. El pensament crític és basa més en criteris que no en les dades informatives. Avui en dia, les dades les podem obtenir amb molta facilitat; suposo que tots hem adquirit l'hàbit d'anar a l'ordinador, quan no coneixem alguna paraula, i introduint una o dues paraules en el cercador

corresponent, obtenir centenars de milers d'entrades que et donen informació sobre aquell terme que desconeixíem. El problema, doncs, no és obtenir informació, sinó esbrinar quin aval té aquella informació, quina et creus, quina val la pena triar. I per saber quina has de creure't, necessites criteri. I el criteri és la unitat intel·lectual o mental que costa d'elaborar.

I aquí sí que el sistema educatiu té una capacitat extraordinària d'ajudar al procés de creixement per a la llibertat. Perquè malgrat que el sistema educatiu té una certa rigidesa, i per tant l'espai educatiu no és l'espai de la màxima llibertat possible, l'espai educatiu sí és un lloc on es poden generar criteris, on els nens i les nenes, els nois i les noies, es poden "entrenar" per formar-se en aquells elements que els permetran interpretar la realitat. La paraula interpretar aquí significa traduir, descobrir, relacionar... unes operacions intel·lectuals que són molt més riques que la simple acumulació d'informació.

Per tant, la primera característica del pensament crític és que es fonamenta més en criteris, en capacitats interpretatives, que en dades informatives. La segona característica és que és processualista. És a dir, incorpora una característica de la vida humana, individual i col·lectiva, que és la seva historicitat. Cadascú de nosaltres, individualment i com a col·lectiu, acumulem dies, anys, dècades, segles i mil·lennis d'història, de progrés. És una pobresa infinita desconèixer això, igual que cadascú de nosaltres considera una tragèdia personal absoluta perdre la memòria. La memòria és el registre del procés que cadascú ha fet a la vida, i la seva pèrdua per les malalties conegudes, dramàtiques, tràgiques, com ara l'Alzheimer, equivalen a la destrucció de la identitat, a la destrucció de la personalitat. I efectivament, hem de reconèixer que és així. El present només és fet d'una matèria: del passat. I tenir capacitat de veure el passat en perspectiva i de comprendre'l és tenir capacitat de millor coneixement del present i de millor projecció i orientació de l'evolució futura. Per tant, el sentit processualista, la capacitat, en cada moment, de mirar els antecedents de cada situació, de cada problema (i això pot ser útil fins i tot per a una reunió del Consell Escolar), ens permetrà fer una anàlisi més completa del que ens està passant. Aquest sentit processualista –característic del pensament crític–, aplicat a la vida diària, és d'un rendiment psicològic, educatiu i ètic interessantíssim.

Un altre element característic del pensament crític és el sentit contextualitzador. Què vull dir amb això? Igual com qualsevol vida humana només s'explica perquè li han passat unes determinades coses i no unes altres –és a dir, que el passat condiona el present– també som el que som en funció del que tenim al costat. Totes les coses valen en relació als contextos en què es troben. I tenir la capacitat de contextualitzar les situacions és una característica importantíssima pròpia de les persones que pensen críticament, i no de qui pensa d'una manera passiva, mecànica o absolutament insolent.

I finalment, una darrera característica del pensament crític és que és autocorrectiu; és capaç de veure's a si mateix amb els límits que té la seva pròpia acció. És a dir, és capaç de criticar el seu propi procés, i és capaç de sotmetre a la crítica dels altres l'anàlisi que està fent de les coses, sigui del propi procés, sigui del context, o fins i tot de la capacitat interpretativa d'un determinat criteri.

Fixeu-vos bé que si aconseguíssim formar les persones en aquest pensament crític d'una manera plena estaríem formant persones amb una alta capacitat per a la llibertat. La llibertat necessita, per ser exercida de manera plena, com a capacitat d'optar entre diverses

alternatives, de persones que tenen criteri, que tenen sentit del procés viscut, que tenen habilitat per interpretar en relació amb el context i que tenen habilitat per criticar la seva pròpia actuació.

Així, una clau per a l'educació per a la llibertat i en llibertat és justament el pensament crític. És el millor camí de la llibertat per tenir els seus propis valors.

Les condicions d'una bona vida humana

I introdueixo ara una nova idea propositiva per orientar-nos en aquest camí de construir-nos valors en llibertat, per aconseguir tenir-los i no que ens tinguin: és l'anàlisi de quines són les condicions d'una vida humana bona, i per no anar al terreny més relliscós, per dir-ne d'alguna manera, de l'ètica, anem al terreny de la psicologia.

Fa un temps vaig tenir especial interès en aquestes qüestions i del meu estudi d'aquests temes en vaig obtenir una informació que ara em complau compartir amb vosaltres. Jo em vaig concentrar a estudiar quines eren les característiques òptimes de la personalitat humana madura, entenent madura en el millor sentit de la paraula: és a dir, d'una personalitat humana completa, digna del reconeixement dels altres i que doni satisfacció a la persona que té les corresponents característiques. I la millor definició que vaig trobar de la maduresa humana era la del psicòleg americà Allport, dels anys 40 i 50, mort fa temps, que deia que "una vida humana madura és la que ha aconseguit aquestes tres característiques: primer, l'extensió del jo; segon, un pensament unificador de la vida; i tercer, una alta capacitat autoobjectivadora". Sembla gairebé teologia i no n'és. És psicologia, i l'explico tot seguit.

Estem parlant de persones madures, i no de persones madures que responguin a un model ètic ni aristotèlic, ni marxista, ni existencialista, ni postmodern... Parlaríem de persones madures amb qualsevol model ètic incorporat, per la qual cosa és un perfil que respondria a qualsevol ètica possible, perquè parlaria des d'una perspectiva purament psicològica, però crec que ens il·lumina en el nostre interès educatiu.

La primera característica d'aquestes persones madures és l'extensió del jo. Ara no entrem en quin moment s'entra en la maduresa, perquè com sabeu això és molt elàstic: com sabeu, hi ha persones que maduren molt aviat, altres que ho fan més tard i molt lentament i altres que no maduren mai. De fet, hi ha qui diu que sempre som nens que ens anem fent molt grans fins que ens morim. Per tant, des d'aquesta visió pessimista no arribaríem mai a ser madurs, a ser complets. Però bé, hi ha visions més optimistes que afirmen que de l'estadi de nen molts aconsegueixen arribar a l'estadi d'adolescents, i són uns adolescents perpetus. I n'hi ha d'encara més optimistes que diuen que hi ha persones que arriben a la maduresa.

Doncs bé, les persones que arriben a aquesta maduresa tenen, segons aquest psicòleg, una primera característica que és l'extensió del jo. La persona madura és la que aconsegueix sortir de la closca de la seva individualitat tancada, que sap articular la seva vida amb altres vides. Això vol dir articular el procés d'estimació de la seva parella i de creació d'una família, sí, i també moltes altres coses. És a dir, l'extensió del jo no es limita a la vida familiar, que és una de les possibles extensions, sinó que també hi ha l'extensió laboral del jo –per fer un treball,

desenvolupar una feina—, social —en un sindicat, per exemple, o en una associació cultural o de qualsevol mena—, política —el compromís polític—, o fins i tot també religiosa —imagineu-vos, per exemple, la vella figura del missioner que se'n va a terres llunyanes a millorar la vida de la gent en nom de la seva fe -. Aquest missioner està fent una extensió del seu jo, com també el poden fer, per exemple, un bomber, un professor, un advocat o un treballador de filatures. En totes les formes de la vida és possible estar tancat en la pròpia individualitat o bé articular la individualitat pròpia amb altres individualitats. És característic de la vida madura tenir un jo articulat amb el d'altres individualitats. Com més millor? Bé, no sé si l'autor arriba a tant, però el què sí és segur és que hi ha una distinció entre la persona tancada sobre la seva individualitat i la que no ho està. La persona madura no dóna la impressió de ser un ésser egocèntric tancat sobre sí mateix, sinó que sembla algú que fa coses amb altres persones que fan millorar la vida de tots.

Per tant, és una primera característica que topa una mica amb l'anàlisi de la societat en què vivim ara mateix. No sé si coneixeu aquesta enquesta europea de valors aplicada a Catalunya que ens donava uns resultats una mica tristos. La relativament bona notícia és que també passava el mateix a Espanya, a Europa i a la resta del món. Però en tot cas, l'estudi ens deia que la tipologia dels catalans es podia dividir en cinc grups: neoconservadors, individualistes egocèntrics; individualistes pragmàtics; individualistes cívics i neomoderns. I l'estudi aclaria: els neoconservadors i els neomoderns també són individualistes. Segur que aquest estudi també pateix una certa generalització simplificadora. Però el que sí passa és que hi ha una tendència, en l'època contemporània, a un notable individualisme, de tal manera que podríem dir que els signes dels temps són individualistes. Per tant, estem en una època que no ens convida a madurar, perquè no ajuda al nostre jo a sortir de si mateix, i sí en canvi a anar a la seva, per on ell vol, permanentment. Els altres més aviat fan nosa: són competidors, no són cooperadors; els altres són adversaris, no són amics.

Però tornem al fil central de la qüestió. La segona característica de la maduresa és tenir un pensament unificador de la vida. Això vol dir que la persona madura és aquella que es construeix els valors (i això em permet recuperar el fil del inici de la meva intervenció). La persona madura té un *pensament propi* sobre la vida. Aquest pensament propi no té per què ser tècnic, no té per què ser filosòfic. No és un pensament professional, sinó que hi ha persones analfabetes que tenen un excel·lent pensament propi de la vida: tots hem conegut persones venerables que no van tenir ocasió d'aprendre de lletra i que sabien què era la vida, que tenien criteri sobre l'existència. Tenien una valoració adquirida —per història, per seny, per treball, perquè el seu jo era un jo estès a la seva família, al seu poble— que interpretava bé la vida. Doncs bé, es tracta justament d'això: de tenir un pensament que unifica la teva vida, que dóna coherència als teus actes.

La tercera característica de la maduresa és tenir capacitat d'autoobjectivació. Què vol dir això? És la capacitat de veure's a sí mateix com a *objecte*, de veure's a sí mateix amb perspectiva. És una altra forma de sortir de si mateix. Si l'extensió del jo és trencar la closca de la individualitat, la capacitat d'autoobjectivació és trencar la closca de la comprensió de les coses com si tu fossis una font perfecta de coneixement i pensessis que no cal que t'analitzis mai. Si ets una persona madura ets capaç de sortir de tu mateix, veure't en perspectiva, assumir les teves limitacions i fins i tot riure-te'n. I per això, diu, una derivació característica de la persona

madura és el sentit de l'humor. No estic referint-me a la comicitat del pastís a la cara, sinó a un sentit de l'humor que reflecteix la capacitat de riure't de tu mateix, aquella autoironia que permet assumir les teves imperfeccions, perquè al final una de les coses que t'ensenya la vida és que has d'acceptar les teves pròpies limitacions. Aquest és un aprenentatge que et donen els anys, i és un dels ensenyaments importants de la vida.

També podem pensar tot això en negatiu. Tots podem evocar la imatge d'una persona determinada i pensar: "que immadura que és". Sovint, quan diem això estem pensant en una persona individualista i egocèntrica (no té el jo estès); en segon terme, no té uns criteris estables sobre la vida, varia segons el vent que bufa i s'adapta a allò que li convingui més, però no té uns criteris estables sobre l'existència; en tercer lloc, no té capacitat d'auto-objectivació (per bé que aquesta característica, formulada segons les paraules exactes del psicòleg, pot semblar una mica més estranya).

Hi hauria, doncs, alguns valors que mereixerien ser destacats com a dignes de cultiu. Serien aquells valors que ens permetessin estendre el nostre jo, que ens permetessin tenir una visió unificadora de la nostra vida i que ens permetessin autoobjectivar-nos. I quins són aquests valors? El cert és que són molts i és molt difícil de reduir-los a un de sol.

Valors procedimentals

Jo parlaria en primer lloc d'uns valors de procediment, instrumentals o formals, que ens portarien a uns determinats valors de continguts. En primer lloc, com a valors de procediment: el diàleg racional i crític permanentment practicat. El diàleg és, com sabeu, l'intercanvi entre dues o més persones dels seus pensaments en forma de conversa. Aquí les escoles tenen un important paper a jugar, una extraordinària capacitat d'ajudar als nens i les nenes a construir un diàleg racional i crític que té en compte idees, raons i arguments de l'altre, en oposició a aquell no-diàleg (encara que formalment pugui semblar-ho) que consisteix en la projecció mútua de desqualificacions, i que veiem sovint, per desgràcia, en l'àmbit polític, en l'àmbit futbolístic i en certs programes lamentablement exitosos d'entreteniment, entre d'altres. El diàleg racional i crític està fet d'arguments i té uns moments farcits d'una qualitat ètica i fins i tot estètica extraordinària. Són els moments en què un reconeix a l'altre que té raó en alguna cosa. Quan en alguna discussió, algú diu a l'altre que "mira, això que m'acabes de dir fa que jo hagi de modificar el meu pensament sobre alguna cosa, la meva posició", aquest moment és fantàstic. És l'exercici del pensament crític, precisament, perquè ets capaç de captar el valor d'una idea d'un altre i fer-te-la pròpia. I aleshores podries dir, en exercici del saludable humor, allò de "aquesta idea és tan bona que mereixeria haver estat dita per mi".

En aquest sentit, el diàleg és un instrument fonamental, com a procediment, per treballar els valors que ajudin a aquella maduresa que esmentàvem abans.

En segon lloc, i és implícit a l'actitud oberta en el diàleg, destacaria el respecte, l'actitud per la qual tu creus sincerament que aquell amb qui tu estàs parlant té el mateix valor i la mateixa dignitat que tu, i per tant mereix el mateix respecte que tu voldries per a tu mateix. Aquesta capacitat d'estar davant de l'altre reconeixent-li la seva plenitud humana, la seva dignitat.

I un tercer element que em sembla important és la sensibilitat. Perquè hi pot haver un diàleg respectuós però fred. Però com que estem parlant d'òptims, podríem dir, ja de passada, que caldria no només respecte, sinó valorar allò que pugui tenir interès en l'altre. Cal tenir sensibilitat desinteressada per les *riqueses* acumulades per l'altre.

Aquests valors de caràcter procedimental, és a dir, d'enfocar la vida amb esperit dialogant, respectuós, i amb sensibilitat desinteressada, són maneres d'acostar-se a l'obtenció de valors de contingut que facin bona la vida humana, que és el que ens hem marcat al inici com a objectiu.

I tot això sempre, i ara permeteu-me que ho torni a recuperar, sota la condició *sine qua non* de la llibertat. Sense la condició de la llibertat tota la resta no té cap valor. Sempre cal que aquesta acció dialogal, respectuosa, empàtica o sensible tingui, parteixi dels valors de la llibertat.

Valors de contingut

Quins valors de contingut, podríem dir, poden ajudar a fer bona aquesta vida humana que donaria, des d'aquesta perspectiva psicològica, una imatge de maduresa? Un dels valors ja l'hem anunciat: és el coneixement. Certament, el coneixement és un valor essencial de la vida. Un coneixement obtingut per un pensament crític i per tant un coneixement que no és només informació, sinó que és molt més.

A aquest valor troncal del coneixement jo hi associo altres valors que poden no semblar tan nobles en la seva formulació: serien per exemple la curiositat, la flexibilitat, l'humor i la iniciativa, per dir-ne quatre.

Un segon valor molt important, perquè és un valor ètic, nuclear i central, és el de la dignitat, el sentit de la dignitat. De fet, és un valor que ja ha vingut invocat per la via del respecte, perquè al final tot està molt interrelacionat. I aquí permeteu-me tornar a mencionar Kant, que ens diu que la dignitat és aquella condició de les persones per la qual ningú no pot ser mai tractat com un instrument, sinó sempre com una finalitat i un valor en si mateix. És una definició "definitiva", i perdoneu la redundància, de la dignitat humana. Cap persona és un instrument per a ningú, totes les persones són valors últims, definitius. Quins valors van associats a la dignitat? Per descomptat, el respecte, del qual ja hem parlat, però també altres valors que poden semblar menys centrals: la tolerància, l'amabilitat o la comprensió. Són valors que, si tens el sentit de la dignitat –de les altres persones i teva pròpia– hi aniran indefectiblement lligats.

Un altre valor fonamental és el valor ètic de la bondat, aquella disposició a ajudar als altres, a veure l'altre com una persona a qui es pot ajudar, sobre tot si té algun problema. Aquest valor és un increment de l'extensió del jo. I quins valors hi van associats? La justícia, l'honradesa, la generositat, la valentia, l'amistat, la pau, la solidaritat... Com veieu, quasi res!

I finalment, el valor estètic, el valor de la bellesa al qual s'hi poden associar valors com la sensibilitat, la creativitat, la imaginació, el plaer o la contemplació.

Crec que les tres característiques que atribuïem a la persona madura –extensió del jo, pensament unificador de la vida i capacitat d’auto-objectivació– reben el seu aliment principal d’aquests quatre nuclis de valors. Sens dubte, el coneixement és essencial per al pensament unificador de la vida, òbviament (de fet, quasi bé podríem dir que són el mateix). El valor de la dignitat és absolutament important per a la capacitat d’auto-objectivació, que és la capacitat de reconèixer-te a tu mateix i a les altres persones de manera respectuosa. I la bondat i la bellesa són el suport o aliment de l’extensió del jo: la bondat de manera principal, i la bellesa també perquè el conreu de la sensibilitat fa que les persones captin i valorin els matisos i les riqueses plurals que hi ha en la naturalesa, en les persones, en l’art, i siguin una invitació a unir-t’hi per gaudir de la vida.

Valors transmesos per contagi

Per anar acabant, un cop conclosa la part nuclear de l’explicació, dedicaré uns minuts a intentar explicar com transmetre aquests valors. Perquè un cop has fet aquesta exploració filosòfica sobre la naturalesa de la llibertat humana, sobre la possibilitat de tenir valors i no que et tinguin, cal plantejar-se com transmetre aquests valors. Ja hem dit que el sistema educatiu té unes constriccions necessàries que fan especialment difícil el plantejament d’una educació per a la llibertat en plena llibertat. És un sistema amb un grau de rigidesa important. En la vida familiar i la vida ciutadana, el plantejament d’una educació en llibertat i per a la llibertat té moltes més possibilitats. Crec que una primera noció fonamental és que els valors es transmeten més per contagi que per imposició o per explicació dogmàtica. Realment, si tu fas un gran discurs sobre la dignitat, o sobre la bondat, i ets una persona que menysté els altres, o que els maltracta, ja pots anar dient. Perquè com diu una vella dita educativa molt senzilla: “Què fan els infants? El que veuen dels grans”. Els infants tenen una noció directa de l’actitud real i del comportament real, i per tant es tracta que hi hagi la màxima coherència entre allò que dius i allò que fas, però sobretot és decisiu allò que es fa, perquè és allò que transmet l’actitud pròpia, l’estil. Perquè la capacitat dels infants de captar això és molt més gran del que ens imaginem. Els nens capten detalls que tu et pensaves que els hi amagaves, però els captaven. Per tant, es tracta d’una actitud ètica de captament, d’actitud i de comportament.

Els valors només es transmeten per la vivència dels valors. És així. I això val per als pares, per als mestres, per als representants públics municipals i no municipals, per a tothom. Al final, l’educació es transmet, com les malalties, per contagi, per un contagi que no diré que és irracional, però sí *pre-racional*.

Els valors es transmeten també amb esperit senzill però molt ferm. Hi ha una manera d’enfocar l’educació en valors que podríem considerar agustiniana. Sant Agustí va formular una frase, en llatí, que venia a dir: “Estima i fes el que vulguis”. I la frase és correcta fins a cert punt. És cert que si tens una actitud fonamental d’estimació, faràs moltes coses ben fetes i transmetràs molts valors, però potser no cal arribar a tanta simplicitat. Tampoc cal arribar a la simplicitat d’aquella àvia pagesa que deia que amb els nens s’havia de tenir aquesta posició: “tenir-los tips, nets i fer-los mala cara”. És una pedagogia pagesa que té la seva explicació però que tampoc no seria aplicable. És a dir, que per transmetre valors no utilitzaríem ni la

simplicitat teològica agustiniana de l'estimació ni la simplicitat pagesa, però sí, potser, una combinació d'ambdues. L'amor, l'estimació, és una cola d'enganxar fantàstica, i caldria combinar-la amb una disposició per la cura, amb l'atenció. Per tant, podríem parlar d'una estimació curosa. I un darrer element que a mi em sembla fonamental: una actitud de coresponsabilitat. És a dir, una actitud en l'entorn de la família, de la societat i en la vida educativa que invoqui el ser coresponsables de les coses. Què vol dir ser coresponsables? La responsabilitat és la capacitat de combinar el valor llibertat amb la resta de valors de la vida. Una persona és responsable quan cultiva i practica la seva llibertat i no descuida la resta de valors importants de la vida. La llibertat és central, però no és l'únic valor. I quan parlo de coresponsabilitat, parlo de fer això conjuntament. És a dir, convocar els teus fills, alumnes, conciutadans, a practicar conjuntament aquesta articulació de llibertat i valors, i fer-ho amb un tarannà de caràcter assertiu. L'assertivitat és una qualitat que es va posar de moda fa uns anys entre els psicòlegs americans i que podríem definir de la següent manera: fer les coses amb una actitud assertiva és practicar el pensament positiu, l'afirmació serena dels propis drets, tractar les discrepàncies de forma raonable, resistir a les manipulacions i practicar el respecte i l'empatia.

Tot això és fàcil? No, no ho és. Però és possible. I en tot cas, recordeu què va dir Don Quijote: *"En la dificultad está la nobleza del empeño, amigo Sancho"*.

Moltes gràcies.